

Büyük Birader ve Gözetim Devleti

Hasret AK

GİRİŞ

İngiliz yazar George Orwell, 1984 adlı eserinde, totaliter yönetimin otoriteyi korumak için kendine uygun gördüğü aslında var olmayan kişiliğe “Büyük Birader” adını vermiştir. Bu ifade bundan sonra da devletlerin vatandaşlarını gözetlemek ve kontrol altında tutmak için yaptığı uygulamaları sembolize etmek için kullanılmıştır. Yazının amacı 1984 adlı eserden günümüz dünyasına yansımış olduğunu düşünebileceğimiz kurumları gözetim kavramı ve gözetim devletlerine özgü uygulamalar üzerinden açıklayabilmektir.

Anahtar Kelimeler: Gözetim, suçla mücadele, hukuk devleti, önleyici kolluk faaliyetleri, ceza muhakemesi hukuku

1984 VE GÖZETİM KAVRAMI

Gözetim başlı başına bir iktidar kaynağıdır. George Orwell’in 1984 adlı kitabı vatandaşların tüm faaliyetlerinin izlendiği kara bir ütopyadır. Toplum mühendisliği konusuna en iyi örneklerden biri bu romandır diyebiliriz. Sosyal bilimler alanında birçok yerde bu romana atıfta bulunulmuş, birçok tez ve makalede önemle incelenmiştir. Bu romanı bu derece önemli kılan şey; yaşamış olduğumuz topluma yön veren, disipline eden kurallar ile bu kuralları koyan iktidarın yönetmiş olduğu vatandaşlarını korumak (!) uğruna, bilinçli veya istem dışı nasıl zarar verdiğini açıkça anlatıyor olmasıdır.

1984, Okyanusya adlı bir yerde geçer. Okyanusya yurttaşları, gündelik hayatlarının en ufak ayrıntısını bile dev bir bürokratik aygıtta teslim etmişlerdir. “Düşünce Polisi” her yerdedir. 24 saat gözetim yapan tele-screenler

Okyanusya’nın sakinlerini kuşatır, yönlendirir, onların yaşantılarının her anına müdahale eder. Toplumun konuştuğu dile Newspeak denir. Bu dilin en büyük özelliği/amacı insanlardaki kelime haznesini azaltmak, konuşmaları belirli bir sayıdaki —ve sürekli azaltılan— kelime ile gerçekleştirmektir. Mesela, iyi gibi bir sözcük varken kötü demeye gerek yoktur; onun yerine iyi değil demek gerekir veya harika, olağanüstü ve benzerleri gibi sözcükler yerine artı iyi, çift artı iyi denilebilir. Bu yolla hedeflenen nihai amaç düşünmeyi yok ederek düşünce suçunu ortadan kaldırmak ve bu suçun hiçbir şekilde işlenmesini olanaksız kılmaktır.

İnsanlar sürekli çalışmaktadır ve toplumu sürekli tele-screenlerden izleyen Büyük Birader’e kusursuz bir saygı duymaktadır. Her yerde “Büyük Birader Seni İzliyor” yazılı posterler asılıdır. Düşünmek suçtur; sorgulamak, şüphe duymak bir yana rutin işlerin dışında farklı bir hareket bile cezalandırılmaya sebepdir. Gazetelerdeki haberler her gün düzenli olarak Büyük Birader’in otoritesini destekleyecek nitelikte düzeltilmekte/değiştirilmektedir. Uydurma rakam ve istatistiklerle haberler yazılmakta, hayali kişiler ortaya atılmaktadır. İnsanlar “nefret saatlerinde” Büyük Birader’i devirmek isteyen bir grubu tele-screenden izleyerek ona karşı nefretlerini ve hırslarını artırıp dakikalarca bağırarak, küfürler ederek rahatlamakta (!) iken içlerinde büyük bir kin biriktirmektedir. Özellikle bu nefret saatleri içinde insanlar şuurlarını kaybetmiş olur ve onlara o an verilen bir emirle her şey yaptırılabilir. Geçmişe dair hiç kimse bir şey bilmemekte, geçmişini anlatan her türlü şey imha edilmektedir. Kitaptaki şu sözler durumu çok daha iyi anlatıyor: “Geçmiş silindi, silinme unutuldu. Bir yalan gerçek oluyor ve sonra tekrar yalan oluyor.”

Görüldüğü gibi toplumu kontrol altına almak isteyen iktidarın bunu yaparken kullandığı birçok yöntemi roman bize gösteriyor. Bu yöntemlerden de en önemli olanı halka onu "izlendiğini" hissettirmek.¹ Buna benzer bir durumu sosyolojide "gözetim" konusunda görmekteyiz.

Post endüstriyel dönemde Karl Marx ve Max Weber gözetim konusu üzerine analizler yapmışsa da konu hakkındaki en kapsamlı ve önemli analizi Michel Foucault yapmıştır.² Foucault toplumdaki gözetim konusunu anlatmak için Panopticon Hapishanesi örneğini kullanmıştır. Aslında Foucault'dan önce de bu kavramı Jeremy Bentham'ın kullanmış ve kendi hapishane projesine bu ismi vermiştir. Bu projeyi kısaca açıklamak gerekirse; hapishane hücreleri bir daire etrafında dizilmiştir. Hücrenin ortasında büyük bir kule vardır ve kuledeki gardiyan tarafından mahkûmlar tek yönlü olarak gözetlenmektedirler. Yani mahkûmlar bu gözetleme kulesinde bulunup bulunmadığını bilmezler.³ Bu durum Veysel Bozkurt'un deyimiyle; mahkûmlar bir bilginin nesnesidirler fakat bir iletişimin öznesi olmamaktadırlar. Bu sebepten dolayı da gözetlenme ihtimaline karşı kendi kendilerini kontrol altında tutarlar ve davranışlarında hep bir temkinli davranma söz konusudur. Panopticon'un en büyük etkisi de bu "görünmezlik" ve "bilinmezlik" durumundan ortaya çıkar. Amaç, tutukluda iktidarın otomatik işleyişini sağlayan bilinçli ve sürekli görünülebilirlik hâli yaratmaktır. Bu durumdan yola çıkarak Foucault, gözetim kavramının modern ve postmodern toplumlarda iktidarın en büyük silahı ve yönetmekte olduğu halkı kontrol etme aracı olarak nitelmiştir.

Panopticon'daki bu bir nevi görünmez iktidarı toplumun en küçük birimlerine kadar her yerde görmemiz mümkündür. Hastanelerde, hapishanelerde, okullarda hatta evlerimizde bile. Mesela şehrin her köşesine konulan mobese kameraları, dükkânlardaki alışve-

riş merkezlerindeki güvenlik kameraları... Veya toplumumuzdaki göze çarpan bazı simitçilerin sivil polis olduğunu bilmemiz (!) veya onu o şekilde görmemizde örnek olarak gösterilebilir.

Gözetim kavramı, değişmekte ve gelişmekte olan dünyada internetin de gelişmesi ve yaygınlaşmasıyla birlikte başka bir hâl almıştır. Artan enformasyon teknolojileri gözetimi daha da kolaylaştırır hâle gelmiştir. İnternet ve sosyal medya, toplumu gözetimciler için bilinmeden ve görünmeden izlenebilir hâle getirmiştir. Yani internet ve bağlı teknolojiler üzerinde toplanan verilerin büyüklüğü ve işlenmesinin kolaylığı, toplumsal denetim olanaklarını son derece artırmakta ve gözetim toplumunu olanaklı hâle getirmektedir.⁴

Tanım olarak gözetim iki farklı anlamda ele alınabilir. Birinci anlamıyla gözetim, hakkında toplandığı bireylerin davranışlarını yönetmek üzere kullanılabilen şifrelenmiş bilgi birikimini ifade ederken; ikinci anlamıyla, bazı bireylerin davranışlarının bunlar üzerinde otorite kuran diğer bazı bireyler tarafından doğrudan izlenmesini içerir.⁵ Bunlardan ilkinin *depolayarak gözetim*, ikincisini ise *izleyerek gözetim* şeklinde isimlendirilir.

Gözetim kavramı sadece içinde bulunduğumuz döneme ait bir kavram değildir. İnsanlar tarih boyunca, ne yaptıklarını kontrol etmek, kaydettikleri ilerlemeyi görmek ve daha önemlisi toplumsal örgütlenme ve koruma amacıyla diğerlerine bakmışlar, onları gözetlemişlerdir. Antik dönem yöneticileri, Mısır'da olduğu gibi vergi, askerlik hizmeti ve göç gibi amaçlarla nüfus kayıtlarını tutmuşlardır. İsrail'in göçebe halkında bile, MÖ 15. yüzyılda topluluğa ilişkin ayrıntıları kaydetmek üzere birden fazla nüfus sayımı yapıldığı görülmektedir. Ancak bu dönemde söz konusu gözetim, sadece bu kısıtlı faaliyetlerden ibaretti. Askerlik hizmetini düzene koymak, vergileri düzgün olarak toplama amaçları dışında etkin

¹ Raşit Gürdilek, "Echelon", *Bilim Teknik* dergisi, (Ekim-2001), s. 36.

² Veysel Bozkurt, "Gözetim ve İnternet: Özel Yaşamın Sonu mu?", *Birikim* dergisi, (Ağustos 2000), s. 71.

³ Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, Çev.: M. Ali Kılıçbay, 2. Baskı, İmge Yayınevi, Ankara, 2000, s. 285.

⁴ Muhittin Tataroğlu, "E-Devlet'te Kullanılan Gözetim ve Kayıt Teknolojilerinin Mahremiyet Üzerindeki Etkileri", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C: 18, S: 1, 2009, s. 102.

⁵ Anthony Giddens, *Ulus Devlet ve Şiddet*, (Çev.: Cumhuriyet Atay), Kalkedon Yayınları, Yer Belirtilmemiş, 2008, s. 24 vd.

bir gözetimin varlığından söz etmek mümkün değildi.

Devletin toplum ve ülkesi üzerindeki gözetimi, etkin bir şekilde modernizmin erken dönemleriyle birlikte ortaya çıkmıştır.⁶ Modern öncesi cemaat toplumlarında bireylerin güvenliğini sağlama adına etkin bir devlet gözetimi olmadığı için, bu dönemdeki insanların güvenliklerini sağlamak ve tehlikeye karşı savaşmak için kullanmayı öğrendikleri tek silah kendi yoğun sosyallikleriydi. Bir köy ya da kasabanın sakinleri, bu yoğun sosyalleşme nedeniyle, birbirlerini rahatlıkla ve yakından tanıyabiliyorlardı. Çünkü birbirlerini yaşamın değişik koşullarında ve çok farklı durumlarda izleme olanağına sahiptiler. Bu bağlamda söz konusu küçük yerleşim alanlarında inanılmaz bir şeffaflık söz konusuydu. Ancak şeffaflığın sağladığı bu güvenlik hissi de, sadece birbirini tanıyan bireylerin oluşturduğu bu küçük yerleşim alanlarının içerisiyle sınırlıydı. Dolayısıyla bu dönemde, cemaat şeklinde örgütlenmiş bireylerin, birbirlerine karşı uyguladıkları denetim, sadece izleyerek gözetimden ibaretti.

MODERN DEVLETTE GÖZETİM

Sosyal hayatın kurumsallaşmış bir şekilde yaygın olarak gözetimi *modernizm*⁷ ile birlikte ortaya çıkmıştır. Ancak bu modern dönem aynı zamanda demokrasiye ilişkin değerlerin de hızla yükseldiği dönemdir. Bu itibarla gözetim, paradoksal biçimde aydınlanma ve demokrasiyle paralel olarak yaygınlaşmıştır. Dolayısıyla tarihsel olarak gözetimin gelişmesi karmaşıktır. Kimin kimi gözetlediği ve bunun etkilerinin ne olduğu sorusu, belirli bir dönemdeki belirli sosyal durumlara atıf yapılmaksızın cevaplanamıyor.

İnsanlık tarihinin modernliğe denk gelen bölümü boyunca devlet, egemenliği altındaki insanları, koyduğu yasalarla uyumlu bireyler-

den oluşan bir toplum hâline getirmeyi kendine misyon edinmiştir. Akla dayalı, rasyonel şekilde oluşturulan böyle bir toplum, modern devletin nihai amacı olarak görülmekteydi⁸ ve hâlâ da görülmektedir. Rasyonel bir toplum oluşturma amacıyla modern devlet, toplumsal yaşamın birçok alanına el atmış durumdadır. Doğrudan el atmadığı sosyal alanları ise çoğu kez gözetlemektedir.

Modern devlet rasyonel toplumu oluşturmak için sosyal hayatın büyük bir bölümüne müdahale ederken ve toplumu istediği şekilde yönlendirmek için kurallar koyarken, bir taraftan da bunlara uyulup uyulmadığını denetlemek ve kendi öngördüğü toplum düzenine karşı gizli bir takım faaliyetler yürütülüp yürütülmediğinin bilgisine sahip olmak ister. Tıpkı kitabımız 1984'te görüldüğü gibi.

Ayrıca toplumda baş gösteren rahatsızlıklar ve sosyal gerilimler de ancak iyi bir gözetimle önceden öngörülebilecektir. Bu nedenle modernizmin getirdiği tüm teknolojik imkânları kullanarak, toplum içerisindeki gözetimi sürekli kılabilme, modern devlette görülen en güçlü eğilimlerden biridir.

Burada da belki bir değerlendirme yapmak gerekirse, modern toplumda demokrasi ve gözetimin eş zamanlı yükselişini de makul karşılamak gerekir. Çünkü demokratik toplumlarda genel olarak güven ve refah içinde yaşama arzusu, kamusal hizmetleri kaliteli ve rahat alabilme isteği bireysel önceliklerin başlarında yer alır. Modern devletin bunu sağlayabilmesi ise ancak herkese bir numara verilmesi (kimlik numarası, sosyal güvenlik numarası, vs.), bireylerin kayıt altına alınması, güvenlik amacıyla bazı doğrudan ve dolaylı gözetim faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi sayesinde olur.

Ayrıca modern toplumlarda, devlet, demokrasinin de yükselişiyle birlikte söylem olarak hiçbir gözetimi kendisi ve devamlılığı için yapmıyor. Hemen her gerçekleştirilen gözetim faaliyetinde kamunun güvenliği ve menfaati söz konusudur. Bir yönüyle özgürlükleri kısıtlayan hemen her kanunun gerekçesinde ve iktidarı elinde bulunduranların

⁶ Hakan Karakehya, "Gözetim ve Suçla Mücadele", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C: 58, S: 2, 2009, s. 325.

⁷ Modernizm, 17. yüzyılda Avrupa'da başlayan ve sonrasında neredeyse tüm dünyayı etkisi altına alan, toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimini ifade eder. Anthony Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, (Çev.: Ersin Kuşdil), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2004, s. 11.

⁸ Zygmunt Bauman, *Modernlik ve Müphemlik*, (Çev.: İsmail Türkmen), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2003, s. 24.

açıklamalarında, bu genel güvenlik ve kamusal menfaat kavramlarına atıf yapıldığı görülmektedir. Bu da demokratik kitleleri ikna etmek için etkili bir yoldur. Dolayısıyla demokratik toplumlarda gözetimin bu kadar artmasına ve modern zamanlarda gözetimle demokrasinin başat ilerlemesine çok da şaşırılmaması gerekir.

“DEVLET NEDEN GÖZETLER”

İktidarla bilgi arasında çok sıkı bir ilişki olduğu saptanmıştır. Çoğunlukla ifade edildiğine göre her iktidar bilgiye gereksinim duyar. Bilgi, iktidara meşruluk ve etkinlik kazandırır. Bilgiye sahip olmak iktidar olmaktır.⁹

Nitekim bir nesneyi, bireyi ya da bireylerden oluşan toplumu kontrol etmek amacındaysanız, öncelikle onu iyi tanımanız ve bilmeniz gerekir. Kontrol edilmek istenen nesneyi, bireyi ya da toplumu bilmek ise onu gözetlemekten geçmektedir. Bu nedenle iktidarlardan toplumu kontrol etmek için onu daha çok tanımak ve bilmek ihtiyacı içindedirler. Bunun için de ellerinde olan imkânlar dâhilinde toplumu gözetlerler.

Foucault'a göre, bu iki kavram arasındaki ilişki sadece tek yönlü değildir. Bilgi ya da bilmek, iktidarın varlığı ve devamlılığı için zorunludur; iktidarın da bilgi ürettiği görülmektedir. Örneğin¹⁰ bir devletteki resmî dil daha önce Fransızca olsa ya da bir coğrafi alan başka bir adla ifade edilse bile, iktidarı elinde bulunduranların resmî dilin İngilizce olduğunu söylediği, söz konusu coğrafi alanın ismini değiştirdiği andan itibaren artık sosyal alandaki bilgi değişmiştir; bir başka deyişle bilginin yenisi iktidar tarafından üretilmiştir. Ayrıca siyasal iktidarların tarih, sosyoloji gibi sosyal bilim alanlarında kendi ideolojileri ile örtüşen bir söylem geliştirdikleri ve bunu ellerinde bulunan eğitim sistemi vasıtasıyla geniş kitlelere bilimsel olarak yayma eğiliminde oldukları da görülmektedir.

⁹ Karakeyha, a.g.e., s. 333.

¹⁰ A.g.e., s. 334.

GÖZETİM AÇISINDAN ÜLKEMİZDEKİ BAZI HUKUKİ DÜZENLEME VE UYGULAMALAR

TCK Madde 278: Suçu Bildirmeme Suçu

5237 sayılı ve 2004 tarihli Türk Ceza Kanunu'nda, toplumdaki bireylerin, devlet tarafından gerçekleştirilecek gözetimde, birer araç olarak kullanılmasına ilişkin üç hüküm hemen göze çarpmaktadır. Bunlar;

- Madde 278'deki suç haber vermeme¹¹,
- Madde 279'daki kamu görevlisinin suç haber vermemesi¹² ve
- Madde 280'deki sağlık mesleği mensuplarının suç haber vermemesi¹³ suçlarıdır.

Bunlardan ilki her vatandaş tarafından işlenebilen bir suç tipiyken, ikincisi sadece kamu görevlileri tarafından, üçüncüsü ise sade-

¹¹ Madde 278: Suçu bildirmeme

- 1) İşlenmekte olan bir suç yetkili makamlara bildirmeyen kişi, bir yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.
- 2) İşlenmiş olmakla birlikte, sebebiyet verdiği neticelerin sınırlandırılması halen mümkün bulunan bir suç yetkili makamlara bildirmeyen kişi, yukarıdaki fıkra hükmüne göre cezalandırılır.
- 3) Mağdurun on beş yaşını bitirmemiş bir çocuk, bedensel veya ruhsal bakımdan özürü olan ya da hamileliği nedeniyle kendisini savunamayacak durumda bulunan kimse olması halinde, yukarıdaki fıkralara göre verilecek ceza, yarı oranında artırılır.

¹² Madde 279: Kamu görevlisinin suç bildirmemesi

- 1) Kamu adına soruşturma ve kovuşturmayı gerektiren bir suçun işlendiğini göreviyle bağlantılı olarak öğrenip de yetkili makamlara bildirimde bulunmayı ihmal eden veya bu hususta gecikme gösteren kamu görevlisi, altı aydan iki yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.
- 2) Suçun, adli kolluk görevini yapan kişi tarafından işlenmesi halinde, yukarıdaki fıkraya göre verilecek ceza yarı oranında artırılır.

¹³ Madde 280: Sağlık mesleği mensuplarının suç bildirmemesi

- 1) Görevini yaptığı sırada bir suçun işlendiği yönünde bir belirti ile karşılaşmasına rağmen, durumu yetkili makamlara bildirmeyen veya bu hususta gecikme gösteren sağlık mesleği mensubu, bir yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.
- 2) Sağlık mesleği mensubu deyiminden tabip, diş tabibi, eczacı, ebe, hemşire ve sağlık hizmeti veren diğer kişiler anlaşılır.

ce sağlık mesleği mensupları tarafından işlenebilen suçlardır.

Her üç suç tipi de, bireylere devletin yetkili organlarına suçu bildirme ödevi yüklemektedir. Dolayısıyla bu suç tipleriyle kanun koyucu, söz konusu hükümlerin muhatabı bireyleri, devletin gözetleyen birer organı konumuna getirmektedir. 279 ve 280. maddeler bakımından söz konusu suç tipleri nispeten anlaşılabilir düzenlemelerdir. Nitekim bu suç tipleri bakımından, devletin, belirli kamusal görevleri yerine getirecek kimselere böyle bir yükümlülüğü getirdiği, bu yükümlülük altına girmek istemeyen bireylerin söz konusu kamusal görevlerin yerine getirilmesinde çalışmayabileceği ileri sürülerek, bireylerin seçme hakkının bulunduğu ve bu düzenlemelerin makul olduğu kabul edilebilir. Bununla birlikte özellikle sağlık mensuplarına böyle bir yükümlülüğün getirilmesinin birçok olayda, acil tıbbi yardıma muhtaç suç faillerinin veya suçun adliyeye intikal etmesini istemeyen suç mağdurlarının sağlık hizmeti almaktan çekinmeleri sonucunu doğuracaktır. Ayrıca sağlık mesleği mensubunun mağdur veya suç faili olma ihtimali bulunan hastasıyla ilgili suçu ihbar etme yükümlülüğü altında olmasının, sağlık gibi önemli bir kamusal hizmet alanında özellikle hasta-doktor ilişkisini ne kadar olumsuz etkileyeceği de tartışmaya açıktır. Ancak dediğimiz üzere bu alanlarda en azından bireylerin bu meslekleri yapmama gibi bir seçme hakkı vardır.

Buna karşın 278. maddede yeni TCK ile birlikte suç sayılan suçu bildirmeme suçu bakımından aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Nitekim söz konusu düzenlemeyle bireylere, şahit oldukları işlenmekte olan suçlar bakımından, ihbarcı konumuna gelmemek gibi bir şansın verilmesi de söz konusu değildir. Bu hüküm, “bu ülkede yaşayan bir bireysen, mecbursun iktidarın gören gözü olacaksın” mantığının en önemli yansımalarından birisidir. Dolayısıyla hem suç işlemek hem de ihbarcı konumuna gelmek istemeyen bireyler için, işlenmekte olan veya neticeleri sınırlandırılabilir durumda bulunan suçlar bakımından artık böyle bir imkân kalmamıştır. Nitekim bilgisine sahip oldukları böyle bir suçu haber vermedikleri her hâlde suç işlemiş olacaklardır. Bu düzenlemeyle, adeta “her yurttaş gözetmen” olacaktır.

Polisin Durdurma ve Kimlik Sorma Yetkisi ile Önleme Araması Bağlamında Huzur Operasyonları

Önleyici (idari) kolluk faaliyetleri, daha suç işlenmeden önce, suç işlenmesinin önüne geçilmesi, tehlikenin önlenmesi ve kamu düzeninin devamının sağlanması için yürütülen faaliyetlerdir.¹⁴ Gözetime ilişkin olarak en tartışmalı konular da genelde bu alandaki düzenlemelere ilişkin olarak ortaya çıkmaktadır. Nitekim yukarıda örneğini de incelediğimiz üzere, ceza hukuku, sadece belirli suç tipleri bakımından bireylere gözetleme yükümlülüğü getirebilirken, ceza muhakemesi bağlamında gözetleme hemen her zaman belirli suç şüphesi altında bulunan bireylere yönelik olarak uygulanmaktadır. Buna mukabil, idari kolluk faaliyetlerinin konusunu oluşturan gözetleme uygulamaları, toplumdaki hemen her birey bakımından söz konusu olabilmektedir. Nitekim bu şekilde gözetime muhatap olacak bireylerin, belirli ve somut bir suçu işledikleri şüphesi altında olmaları da gerekli değildir.¹⁵

Muhakkak önleyici kolluk faaliyetlerinin de suçla ve suçlulukla mücadele bakımından etkin olarak uygulanması gereklidir. Ancak bu faaliyetlerin kapsamının sınırlandırılmamış ve idari mercilerin takdirine bırakılmış olması kabul edilemez.

Gözetimin önleyici kolluk faaliyetleri bakımından ilk önemli yansıması, polise tanınan durdurma ve kimlik sorma yetkisiyle, bazı

¹⁴ Kolluk, genel ve özel kolluk olmak üzere ikiye ayrılır. Genel kolluk polis ve jandarmadır. Özel kolluk ise, özel kanunlara göre kurulan ve belli alanlarda hizmet yapan kuvvetlerdir. Genel kolluğun görevleri, suç öncesi ve suç sonrası olmak üzere ikiye ayrılır. Suç öncesi görev, kendini koruma, önleme ve yardım şeklinde gösterir. Bu görevleri yapan kolluğa idari kolluk denir. Suç sonrası görev ise, suçların ve suçluların araştırılmasıdır. Bu görevleri yapan kolluğa ise adli kolluk adı verilmektedir. Nevzat Toroslu-Metin Feyzioğlu, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, Savaş Yayınevi, Ankara 2006, s. 260-61.

¹⁵ Ceza muhakemesine ilişkin olarak gerçekleştirilecek işlemlerin yapılabilmesi için muhakkak belirli bir şüphe derecesinin varlığı gereklidir. Kanun farklı işlemler bakımından farklı şüphe derecelerinin varlığını aramıştır. Ceza muhakemesinde yargılanacak uyuşmazlığın şüpheliliği ve şüphe dereceleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Nurullah Kunter-Feridun Yenisey-Ayşe Nuhoglu, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, 14. Bası, Arıkan Yayınevi, İstanbul 2006, s. 250 vd.

mercilerin iznine bağlanmış olan önleme aramasıdır.

Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu'nun (PVSK'nın) 4/A maddesine göre; polis, kişileri ve araçları, bir suç veya kabahatin işlenmesini önlemek, kişilerin hayatı, vücut bütünlüğü veya malvarlığı bakımından ya da topluma yönelik mevcut veya muhtemel bir tehlikeyi önlemek gibi maddede belirtilen amaçlarla durdurabilir. Ayrıca durdurduğu kişilerin kimliğini sorma yetkisine de sahiptir. Bunun dışında PVSK madde 9'a göre ise, polis, tehlikenin veya suç işlenmesinin önlenmesi amacıyla usulüne göre verilmiş sulh ceza hâkiminin kararı veya bu sebeplere bağlı olarak gecikmesinde sakınca bulunan hâllerde mülki amirin vereceği yazılı emirle; kişilerin üstlerini, araçlarını, özel kâğıtlarını ve eşyasını arar; alınması gereken tedbirleri alır.

Yukarıdaki her iki düzenleme de, kanunda yer aldıkları biçimiyle, toplumsal yaşamın güvenlik içerisinde sürdürülebilmesi bakımından gerekli düzenlemelerdir kanaatindeyiz. Ancak uygulamada "huzur operasyonları" adı altında, polisin belirli caddelerde dağılarak veya kontrol noktaları oluşturarak önüne geleni durdurup kimlik sormasını ya da belirli eğlence mekânlarına haftanın birkaç günü giderek kimlik kontrolü yapmasını, bu maddeler kapsamında değerlendirmek mümkün değildir. Nitekim her iki madde kapsamında öngörülen faaliyetlerin gerçekleştirilebilmesi için, bu durumu gerekli kılan bir takım verilerin olması gereklidir. Eğer toplumsal düzen bakımından tehlikeye işaret eden belirli bir şüphe derecesi söz konusu değilse; önleme araması kapsamında hâkim veya mülki amirin uygulamaya izin vermemesi gerekirken, polisin de kendiliğinden PVSK madde 4/A'ya dayanarak durdurma ve kimlik sorma faaliyetlerini gerçekleştirememesi gerekir. Bireylere, normal yaşamın akışı sırasında sıklıkla otoritenin temsilcisi polis tarafından kimlik sorulması, Orwell'in romanında olduğu üzere, her yerde, sürekli iktidarın varlığını hatırlatan "büyük birader seni izliyor" yazısının görünmesinden farksızdır.

Polisin Parmak İzi Alma Yetkisi

Önleyici kolluk faaliyetleri bağlamında deplamak suretiyle gözetimin en etkin görü-

nümlerinden birisi de, PVSK'nın 5. maddesinde düzenleme altına alınmıştır. Buna göre;

"Polis;

- a) Gönüllü,
- b) Her çeşit silah ruhsatı, sürücü belgesi, pasaport veya pasaport yerine geçen belge almak için başvuruda bulunan,
- c) Başta polis olmak üzere, genel veya özel kolluk görevlisi ya da özel güvenlik görevlisi olarak istihdam edilen,
- ç) Türk vatandaşlığına başvuruda bulunan,
- d) Sığınma talebinde bulunan veya gerekli görülmesi hâlinde, ülkeye giriş yapan sair yabancı,
- e) Gözaltına alınan, kişilerin parmak izini alır."¹⁶

Görüldüğü üzere herhangi bir suç şüphesi altında olsun veya olmasın birey, yukarıdaki işlemlerden herhangi birini yaptırmaya kalktığı anda, polis onun parmak izini alabilecektir. Söz konusu düzenlemenin uygulaması biraz zaman alacaktır; ancak çok geçmeden, hiçbir adli olaya karışmamış olanlar da dahil olmak üzere, toplumdaki hemen tüm bireylerin parmak izinin poliste olacağını söylemek yanlış olmayacaktır.

MOBESE (Mobil Elektronik Sistem Entegrasyonu) Uygulaması

Salt kamusal alanları izliyor diye herhangi bir kanuni düzenlemeye dayanmaksızın her yerde giderek artan şekilde kurulan MOBESE (Mobil Elektronik Sistem Entegrasyonu) kameralarından da bahsetmek gerekir. Özellikle terör örgütü faaliyetleri kapsamında ülke genelinde araç yakma olaylarının yaşanması ve bu fiilleri gerçekleştiren bazı failerin MOBESE kameralarınca tespit edilmesi sonucunda, bu kameralar gündemde daha çok yer almaya başladılar. Gelişen süreçte bu tür faydalı başkaca sonuçların da elde edilmesiyle birlikte, MOBESE kameralarının sayısının arttırılması ve neredeyse mümkün olan her yerin bu ka-

¹⁶ Gönüllülük hali hariç olmak üzere bu düzenleme kapsamına giren kimselerin ayrıca fotoğrafları alınarak, parmak izi ile birlikte sisteme kaydedilir (PVSK madde 5/5).

meralarca gözetlenmesi yönünde büyük bir kamuoyu desteği oluştu. Hatta Eskişehir örneğinde olduğu gibi bu sistemlerin finansmanı da, kampanyalar aracılığıyla halk tarafından yapılmaya başlandı.¹⁷ Ancak kamuya açık hemen her alanın gözetlendiği bir çevrede yaşamak durumunda olan bireylerin kendilerini ne kadar özgür hissedebilecekleri; bu bireylerin ruhsal durumlarının ne kadar dengeli olacağı ve böyle bir ortamda yetişen bireylerin oluşturduğu toplumun ne kadar sağlıklı gelişebileceği son derece tartışmaya açıktır. Nitekim toplumsal alandaki bu tür müdahaleler belki bir oranda suç işlenmesini engelleyebilir; ancak hiçbir zaman için bireyleri özgürleştirmez ve toplumsal gelişimin önünü açmaz.

Sonuç olarak suçla etkin mücadele için MOBESE kameraları gereklidir ve bu uygulamadan kamusal menfaat açısından son derece faydalı sonuçlar da elde edilmektedir. Ancak sırf kamusal alanı gözetliyor diye bu uygulamayı herhangi bir kanuna dayanmaksızın yürütmek ve mümkün olan hemen her yere MOBESE kamerası kurmak makul değildir. Bunlar nerelere kurulabilir, çekilen görüntüler nasıl saklanır, görüntüler ne kadar zaman sonra imha edilmelidir? Tüm bu sorulara cevap verir nitelikte kanuni düzenlemenin yapılması zorunludur kanaatindeyiz. Aksi takdirde bu tür kameraların kurulması ve kayıtlarının muhafazası idari makamların takdirine bırakılmış olacaktır ki, bu da demokratik bir toplumda kabul edilebilir değildir.

¹⁷ Eskişehir'de yerel bir televizyon kanalı Eskişehir'e de MOBESE sistemi kurulması için kampanya başlatmış, işadamları ve halkın önemli desteğiyle beklenenin üzerinde bir başarı toplanarak kampanya başarıya ulaşmıştır. Şu an için sistemin kurulmasına yönelik çalışmalar sürmektedir. Yerel bir gazetede kampanyaya ilişkin, "Haydi Eskişehirli Kentine Sahip Çık" başlıklı bir makalede, kampanyanın amacı şu sözlerle ifade edilmektedir: "Son günlerde şehrimizde meydana gelen araç kundaklama olaylarının artmaması, daha güvenli ve daha huzurlu bir Eskişehir için şehrimizin güvenliği açısından çok büyük önem taşıyan (MOBESE) kameralı takip sistemini şehrimize kazandırmak için... yardım kampanyası başlattık." http://www.ikieylul.com.tr/yazar_goster.asp?ne=y48&sira=4312

İletişimin Önleme Amaçlı Denetlenmesi

Önleme amaçlı olarak iletişimin denetlenmesi yetkisi hukuk sistemimizde, 03.07.2005 tarihli ve 5397 sayılı Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'un 1, 2 ve 3. maddelerindeki düzenlemelerle, sırasıyla polis¹⁸, jandarma¹⁹ ve Millî İstihbarat Teşkilatı²⁰ tanınmıştır. Her üç kurum tarafından ya-

¹⁸ 04.07.1934 tarihli ve 2559 sayılı Polis Vazife ve Selahiyet Kanununun, 03.07.2005 tarih ve 5397 sayılı kanunla değişik ek 7. maddesinin söz konusu yetkiyi düzenleyen bölümü şu şekildedir:

Ek Madde 7 /2 vd: Birinci fıkrada belirtilen görevlerin yerine getirilmesine yönelik olarak, 4.12.2004 tarihli ve 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanununun, casusluk suçları hariç, 250'nci maddesinin birinci fıkrasının (a), (b) ve (c) bentlerinde yazılı suçların işlenmesinin önlenmesi amacıyla, hâkim kararı veya gecikmesinde sakınca bulunan hallerde Emniyet Genel Müdürü veya İstihbarat Dairesi Başkanının yazılı emriyle, telekomünikasyon yoluyla yapılan iletişim tespit edilebilir, dinlenebilir, sinyal bilgileri değerlendirilebilir, kayda alınabilir... Gecikmesinde sakınca bulunan hallerde verilen yazılı emir, yirmi dört saat içinde yetkili ve görevli hâkimin onayına sunulur. Hâkim, kararını en geç yirmi dört saat içinde verir. Sürenin dolması veya hâkim tarafından aksine karar verilmesi halinde tedbir derhal kaldırılır...

¹⁹ 10.03.1983 tarihli ve 2803 sayılı Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Kanununun 03.07.2005 tarih ve 5397 sayılı kanunla değişik ek 5. maddesinin söz konusu yetkiyi düzenleyen bölümü şu şekildedir:

Ek Madde 5: Jandarma, bu Kanunun 7'nci maddesinin (a) bendine ilişkin görevleri yerine getirirken önleyici ve koruyucu tedbirleri almak üzere, sadece kendi sorumluluk alanında 4.12.2004 tarihli ve 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanununun, casusluk suçları hariç, 250'nci maddesinin birinci fıkrasının (a), (b) ve (c) bentlerinde yazılı suçların işlenmesinin önlenmesi amacıyla, hâkim kararı veya gecikmesinde sakınca bulunan hallerde Jandarma Genel Komutanı veya istihbarat başkanının yazılı emriyle, telekomünikasyon yoluyla yapılan iletişimi tespit edilebilir, dinlenebilir, sinyal bilgilerini değerlendirebilir, kayda alabilir. Gecikmesinde sakınca bulunan hallerde verilen yazılı emir, yirmi dört saat içinde yetkili ve görevli hâkimin onayına sunulur. Hâkim, kararını en geç yirmi dört saat içinde verir. Sürenin dolması veya hâkim tarafından aksine karar verilmesi halinde tedbir derhal kaldırılır...

²⁰ 01.11.1983 tarihli ve 2937 sayılı Devlet İstihbarat Hizmetleri ve Millî İstihbarat Teşkilatı Kanununun, 03.07.2005 tarih ve 5397 sayılı kanunla değişik 6. maddesinin söz konusu yetkiyi düzenleyen bölümü şu şekildedir:

Madde 6/2 vd: Bu Kanunun 4'üncü maddesinde sayılan görevlerin yerine getirilmesi amacıyla Anayasanın 2'nci maddesinde belirtilen temel niteliklere ve demokratik hukuk devletine yönelik ciddi bir tehlike-

pılacak denetim faaliyetleri kural olarak hâkim kararına bağlanmıştır. Bu kararları vermek bakımından yetkili hâkim, talepte bulunan birimin bulunduğu yer bakımından yetkili, CMK madde 250'deki suçları yargılamakla görevlendirilmiş Özel Yetkili Ağır Ceza Mahkemesinin üyesi olarak belirlenmiştir. Gecikmesinde sakınca bulunan hâllerde, ilgili kanunlarda belirtilen idari mercilerin de denetime karar verebilmeleri mümkündür. Bu mercilerin verdiği kararlar 24 saat içinde yetkili hâkimin onayına sunulmalıdır.

Önleme amaçlı denetim suç sayılan tüm fiillerin değil; sadece ilgili kanunlarda tahdidi olarak sayılan fiillerin önlenmesi amacıyla gerçekleştirilebilecektir. Her ne kadar söz konusu kanunlarda net olarak vurgulanmamış olsa da, yetkili mercilerin bu tür kararları verebilmesi için söz konusu suçların işlenebileceğine ilişkin elde bir takım somut verilerin ve tehlikenin olması gerekir. Nitekim bu koşullar olmaksızın gerçekleştirilecek uygulamalar, Anayasanın 20 ve 22. maddelerinde teminat altına alınan özel hayatın gizliliği ve haberleşme hürriyetinin ihlali sonucunu doğuracaktır.

Gerçekten de bu tür devlet faaliyetlerinin belirli sınırlarının olması ve tehlikeye ilişkin somut bazı verilerin varlığı hâlinde ve sınırlı bir alanda gerçekleştirilebilmesi gereklidir. Aksi takdirde, "suça karışmamış olsam da, suç işlenmesi tehlikesiyle bir ilgim olmasa da, birileri beni dinliyor olabilir" endişesiyle, toplumdaki bireylerin paranoyak hâle gelmesi söz konusu olabilecektir.

SONUÇ

Modernizmin bir takım nimetlerinden faydalanılması, toplumsal hayatın düzenlenmesi ve suçla etkin mücadelenin sağlanabilmesi bakımından, gözetim artık günümüz toplumlarının olmazsa olmazıdır. Bu bağlamda gözetim, belirli bir noktaya kadar olması gereken bir devlet faaliyetidir.

Ancak temel haklar ve özellikle de özel hayatın gizliliği kavramıyla yakından ilişkili olan gözetim faaliyetinin belirli sınırlarının olması gereklidir. Aksi takdirde gözetlenme psikolojisiyle hayatının her anını tedirgin geçiren bireyler topluluğuna dönüşmek kaçınılmaz olacaktır. Ayrıca iktidarın eline gereğinden fazla gözetim yetkisi vermek, onu fazla bilgilendirmek de gereğinden fazla güçlendirmek sonucunu doğuracaktır. Böylelikle Hobbes'in Leviathan'ı da günümüzde yeniden hayat bulacaktır.²¹

Bu bağlamda Türkiye'deki duruma baktığımızda, her birey işlenmekte olan suçu ihbar yükümlülüğü altına sokulmuş ve devlet ajanı hâline getirilmiştir. Polise hiçbir adli olaya karışmayan bireylerin bile değişik yollarla parmak izlerini toplama yetkisi verilmiştir. Huzur operasyonları neredeyse gündelik hayatın sıradan, rutin faaliyetleri hâline gelmiştir. Etrafımızda giderek artan MOBESE kameraları görülmeye başlanmıştır. Tüm bunları üst üste koyduğumuzda ortaya çıkan durum, *büyük biraderin* bizi giderek daha çok gözetlemeye başlaması ve gelecek adına sivil kaygıların daha da artması yönündedir.

nin varlığı hâlinde Devlet güvenliğinin sağlanması, casusluk faaliyetlerinin ortaya çıkarılması, Devlet sırrının ifşasının tespiti ve terörist faaliyetlerin önlenmesine ilişkin olarak, hâkim kararı veya gecikmesinde sakınca bulunan hâllerde MİT Müsteşarı veya yardımcısının yazılı emriyle telekomünikasyon yoluyla yapılan iletişim tespit edilebilir, dinlenebilir, sinyal bilgileri değerlendirilebilir, kayda alınabilir. Gecikmesinde sakınca bulunan hâllerde verilen yazılı emir, yirmi dört saat içinde yetkili ve görevli hâkimin onayına sunulur. Hâkim, kararını en geç yirmi dört saat içinde verir. Sürenin dolması veya hâkim tarafından aksine karar verilmesi halinde tedbir derhal kaldırılır...

²¹ Hobbes'a göre insan temelde kötü bir varlıktır ve bitmek bilmeyen bir kudret arzusuyla doludur. Bu nedenle toplumsal refah ve huzurun sağlanması için, bireylerin disipline edilmesi ve güçlü bir otorite tarafından emir altında tutulması gereklidir. Bu bağlamda toplumdaki bireylerin çok kudretli, egemen bir kişi veya heyet tarafından idare edilmesi gereklidir. Bu çok kudretli ve geniş yetkilere sahip kişi veya heyetle birlikte vücut bulacak ejderha devlet ise Leviathan'dır. Hobbes'un insana, onun disipline edilmesi gerekliliğine ve ejderha devletine ilişkin görüşleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Thomas Hobbes, *Leviathan*, Çev.: Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1995, s. 76 vd, 127 vd.

Kaynakça

- Bauman, Zygmunt; *Modernlik ve Müphemlik*, (Çev.: İsmail Türkmen), Ayrıntı Yay., İstanbul, 2003.
- Bozkurt, Veysel; "Gözetim ve İnternet: Özel Yaşamın Sonu mu?", *Birikim* dergisi, (Ağustos 2000), s. 70-79.
- Foucault, Michel; *Hapishanenin Doğuşu*, (Çev.: M. Ali Kılıçbay), 2. Baskı, İmge Yayınevi, Ankara, 2000.
- Giddens, Anthony; *Ulus Devlet ve Şiddet*, (Çev.: Cumhuriyet Atay), Kalkedon Yay., 2008.
- ; *Modernliğin Sonuçları*, (Çev.: Ersin Kuşdil), Ayrıntı Yay., 2004.
- Gürdilek, Raşit; "Echelon", *Bilim Teknik* dergisi, (Ekim-2001), s. 36-37.
- Hobbes, Thomas; *Leviathan*, (Çev.: Semih Lim), Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1995.
- Karakehya, Hakan; "Gözetim ve Suçla Mücadele", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 58, S. 2, 2009.
- Kunter, Nurullah-Yenisey, Feridun-Nuhoğlu, Ayşe; *Ceza Muhakemesi Hukuku*, 14. Bası, Arıkan Yayınevi, İstanbul, 2006.
- Tataroğlu, Muhittin; "E-Devlet'te Kullanılan Gözetim ve Kayıt Teknolojilerinin Mahremiyet Üzerindeki Etkileri", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C: 18, S: 1, 2009.
- Toroslu, Nevzat-Feyzioğlu, Metin; *Ceza Muhakemesi Hukuku*, Savaş Yayınevi, Ankara, 2006.
- http://www.ikieylul.com.tr/yazar_goster.asp?ne=y48&sira=4312